

SISUKORD

Saateks 8

TALLINN

Toomkirik 10
Niguliste kirik 12
Oleviste kirik 14
Püha Vaimu kirik 16
Dominiiklaste klooster 18
Pirita klooster 20
Rootsi-Mihkli kirik 22
Issandamuutmise kirik 24
Hanna ja Siimeoni kirik 26
Nikolai kirik 28
Peeter-Pauli kirik 30
Kaarli kirik 32
Jaani kirik 34
Aleksander Nevski katedraal 36
Nõmme rahu kirik 38
Metodisti kirik 40
Sünagoog 42
Sutlepa kabel 44

TARTU

Toomkirik 46
Jaani kirik 48
Jumalaema Uinumise (Uspenski) kirik 50
Tartu Ülikooli kirik 52
Peetri kirik 54
Pauluse kirik 56
Adventistide kirik 58

HARJUMAA

Keila kirik 60

Padise klooster	62	Viru-Nigula Maarja kabel	128
Risti kirik	64	Väike-Maarja kirik	130
Saha kabel	66	PÕLVAMAA	
HIIUMAA		Põlva kirik	132
Käina kirik	68	Mikitamäe tsässon	134
Paluküla kirik	70	Räpina kirik	136
Pühalepa kirik	72	PÄRNUMAA	
Reigi kirik	74	Pärnu Eliisabeti kirik	138
IDA-VIRUMAA		Pärnu Katariina kirik	140
Jõhvi kirik	76	Mihkli kirik	142
Kohtla-Järve õigeusu kirik	78	Pärnu-Jaagupi kirik	144
Kuremäe nunnaklooster	80	Tori kirik	146
Lüganuse kirik	82	RAPLAMAA	
Narva Aleksandri kirik	84	Rapla kirik	148
JÕGEVAMAA		Juuru kirik	150
Kursi kirik	86	Vigala kirik	152
Palamuse kirik	88	SAAREMAA	
Põltsamaa kirik	90	Kuressaare Laurentiuse kirik	154
JÄRVAMAA		Kuressaare linnuse kabel	156
Ambla kirik	92	Anseküla kirik	158
Järva-Jaani kirik	94	Kaarma kirik	160
Koeru kirik	96	Karja kirik	162
Türi kirik	98	Kihelkonna kirik	164
LÄÄNEMAA		Muhu kirik	166
Haapsalu toomkirik	100	Põide kirik	168
Haapsalu metodisti kirik	102	Ruhnu kirik	170
Hanila kirik	104	Tornimäe õigeusu kirik	172
Kirbla kirik	106	Valjala kirik	174
Martna kirik	108	TARTUMAA	
Noarootsi kirik	110	Kambja kirik	176
Ridala kirik	112	Kärkna tsistertslaste klooster	178
Ridala baptistide palvela	114	Nõo kirik	180
Vormsi kirik	116	Puhja kirik	182
LÄÄNE-VIRUMAA		Rannu kirik	184
Haljala kirik	118	Varnja vanausuliste palvela	186
Ilumäe kabel	120	VALGAMAA	
Simuna kirik	122	Valga Jaani kirik	188
Tapa kirik	124	Helme kirik	190
Viru-Nigula kirik	126	Otepää kirik	192

VILJANDIMAA

Viljandi Jaani kirik	194
Viljandi Katariina kabel	196
Halliste kirik	198
Pilistvere kirik	200
Suure-Jaani kirik	202
Tarvastu kirik	204
Vanamõisa Püha Risti kabel	206

VÕRUMAA

Võru Katariina kirik	208
Urvaste kirik	210
Tähestikuline register	212
Soovitusi lugemiseks	214

Saateks

Keskaja arhitektuuriga sattusin tegelema üpris juhuslikult. Keskkoolis teadsin kindlalt, et lähen ülikooli õppima inglise filoloogiat. Aga kirjanduse õpetajaks oli meil Eduard Vääri ning tema tegi mulle selgeks: inimene, kes nii kehvasti kirjutab nagu mina, ei saa ealeski võõrfiloloogiasse sisse. Midagi tuli valida, sest toona oli ju alternatiiviks vene sõjavägi. Ja siis tuli mängu varemeteromantika, ennekõike igasuvised tuurid Toolse lossivaremetes. See kütkestas ning tingis edasised valikud. Nüüd olen tegelnud meie keskaegse arhitektuuri, ennekõike kirikutega juba üle neljakümne aasta.

Ajaloo kohta teame peamiselt raamatute kaudu. Arhitektuur on aga see, mis visualiseerib kõige paremini toonaseid protsesse – iseküsimus, mida ja kui palju me oskame ühest vanast ehitisest välja lugeda. Olen nii mõnigi kord võrrelnud keskaja arhitektuuri uurijat kriminalistiga. Küsimus pole ambitsioonis, et mina ja miss Marple. Asi on lähenemises ja meetodites. Enamasti puudub meil keskaegsete ehitiste kohta igasugune kirjalik informatsioon – ainsana kõneleb hoone ise oma kujunemisloost. Nii mõnigi kord oli Hercule Poirot'le suure müsteeriumi lahendamisel ainsaks niidiotsaks jalajälg lillepeenral või suitsukoni tuhatsoosis. Aga vahel on suures keskaegses kirikus vaid üks väike detail, mis annab tunnistust oma tekkeajast ja meistritest. Nii on Haapsalu toomkirikus üks kapiteel, mis jutustab: sama meister on töötanud nii Riia toomkirikus kui ka Saaremaal, niidid viivad aga tagasi Kölni St. Kunibert'i kirikusse. Või keiser Karl IV aegset Praha arhitektuuri nautides (Praha oli toona üks Euroopa kultuuri tippkeskusi!) jõudsin Emmause kloostri ristikäiku. Seal jäi üle ainult sedastada: kahtlemata on samad poisid jõudnud ka Saaremaale Kuressaare linnust ja Valjala koorilõpmikku ehitama. Just sel põhjusel on raamatus nii mõnigi kord vihjatud pealtnäha ebaolulisele detailile: need on vahel vägagi kõnekad.

Eesti ajaloo üks murrangulisemaid ajajärke oli 13. sajandi alguskümnenditel. Vanamoelisena nimetan seda Muistseks Vabadusvõitluseks, ehkki tänased medievistid väldivad seda mõistet. Enam kui veerand sajandit kestnud vallutus- ja kristianiseerimisaktsiooni finaaliiks oli Valjala maalinna kapituleerumine 1227. aastal. Toonaseid sündmusi võib hinnata mitmeti. Rahvuslikult häälestatud ajaloolased on pikalt ja põhjalikult analüüsinud, miks ikka toona alla jäädi. Kummaliselt vähe on aga arutatud alternatiive. Bütsantsi traditsioon jõudis kanda kinnitada nii Novgorodis, Pihkvas kui ka Irboskas. Vaadates korra Euroopa kaardile, peame üksnes imestama, et Eesti on kõigest hoolimata ikkagi osake Õhtumaast. Medievistina hämmastab mind siiaamaani, kuivõrd kiiresti integreerus Eesti ala Euroopa kristlikku kultuuriruumi. Olgu märkusena lisatud, et Euroopast kõneldes ei pea ma silmas tänapäevast Brüsseli reeglite järgi nivelleeruvat maailma, vaid ikka vana head Õhtumaad kõigi oma vigade ja voorustega.

Raamatus on kõige rohkem juttu keskaegsetest kirikutest, sest need moodustavad kõige hinnalisema osa meie arhitektuuripärandist. Muidugi on meie kirikud tagasihoidlikumad kui Prantsusmaa gooti katedraalid. Asume ju ikkagi Euroopa äärealadel. Küll on meilgi seda, millega täiendame Vana Maailma arhitektuuripilti, ning ehk on ka sellist, mida mujal rohkem ei ole. Nagu Tartu Jaani kirik, mille terrakotadekoorile pole võrdväärset. Samuti Padise klooster, mis tsistertslaste ülirikkaliku ja -põneva ehituspärandi seas on absoluutne erand. Tegelikult ma liialdan – ka Padisel on olnud tüübikaaslane. See oli Kärkna klooster.

Muidugi ei taha ma mingil juhul väita, et keskaja lõppedes sai otsa ka eesti väärtarhitektuur. Põnevat ja omannalist on siin loodud edaspidigi – kuni 21. sajandini välja. Üheks raskemaks tööks selle raamatu tegemisel oli kirikute valik. Mida võtta, mida jätta. Rõhutaksin siinjuures, et väljaande pealkiri pole „Eesti kaunid kirikud“. Loomulikult on siin ennekõike eelistatud tipp-teoseid. Samal ajal on püütud anda mosaiigina läbilõiget meie sakraalehitistest, mille seas on nii Õhtumaa unikumede kui ka provintside omaseid ponnistusi.

Jäeb vaid loota, et Eesti pühakodade avastamisega avanevad lugejale nii mitmedki minevikukultuuri saladused.

TOOMKIRIK

1

TALLINN

Pärast Tallinna vallutamist 1219. aastal kujunes uute võimude tugipunktiks Toompea. 1233. aastast on ka teade mingist kirikust. Arvatavasti oli see puidust ja selle täpsem asukoht on teadmata. Võimalik, et kivi-kiriku ehitamist alustasid hoopis Tallinnasse saabunud dominiiklased, kes olid aga peatselt sunnitud ajutiselt lahkuma ning kirik jäi algusjärgus pooleli. Oletatavasti jätkasid taanlased seal hoopis peakiriku ehitamist. Igatahes on Tallinnas 1240. aastal pühitsetud Neitsi Maarja toomkirik.

Mitmed kunstiajaloolased on tegelnud Tallinna toomkiriku ehituslooga ning ilmunud on arvukalt artikleid. Sellest hoolimata on pilt pühakoja kujunemisloost hägune. Ilmselt oli 1240. aastal valminud kirik lihtne ühelööviline ehitis. Altariruumis on rai detaile, sealhulgas uhke viinapuulehtede ja roosiga päiskivi, mille vormid on äravahetamiseni sarnased Karja ja Pöide kiriku dekooriga. Tõenäoselt on kõigis neis kirikutes töötanud sama meister. Nii võib järeldada, et altariruum on põhijoontes valminud 1300. aasta ümbruses. 14. sajandi teisel poolel on alustatud uut kolmelöövilist pikihoonet, mille ehitamine on käinud vaevaliselt. Lõppkujul on see basiilika, mille võlvid osutavad kahtlemata Tallinna 15. sajandi meistrite käekirjale. Vööndkaarte vormile leidub lähedasi vasteid Pirita kloostri

esindusruumides – nii on usutav, et pikihoone valmis millalgi 1430. aastate lõpus. Keskajal oli suur osa Eesti kirikuid tornita ning selline oli ka toomkirik. Kellade jaoks oli koht üksnes väikeses kaheksatahulises tornikeses pikihoone idaviiul kohal. Praegune barokse kiivriga läänetorn lisati ehitusmeister Carl Ludwig Geisti projekti järgi alles aastail 1778–1779.

1684. aastal Toompead tabanud hiid tulekahjus põles ka toomkirik. Alles jäid ainult müürid. Järgnenud taastamise käigus valmisid esimeses järjekorras altar ja kantsel. Altari kavandas tõenäoliselt Nicodemus Tessin noorem, keda tuntakse eelkõige Stockholmi kuningalossi arhitektina, teostas aga aastail 1694–1696 Tallinna säravaim puuskulptuuri ja -nikerduse meister Christian Ackermann. Tema käe alt pärineb ka 1686. aastal valminud kantsel. Autori „firmamärgiks” on keerdsambad ja niiske pilguga putopead, mida kohtame mitmel pool Eestis. 1720. aastal tõsteti kantsel oma praegusesse asukohta ning siis lisati ka Johann Valentin Rabe nikerdatud uus kõlakatus, mille manglevad vormid annavad aimu lähenevast rokokooajastust.

Kiriku põrandat katavad hauaplaadid. Vanimad neist ulatuvad 13. sajandi lõppu või järgmise algusesse, enamus aga pärineb 17. ja 18. sajandist. Altariruumis on Pontus de la Gardie suurejooneline renessanss-

vormides hauamonument. See oli väejuht, kelle sõjalised aktsioonid Virumaal Liivi sõja lõpuaastail otustasid pikaks ajaks Põhja-Eesti saatuse. Väejuht uppus õnnetult Narva jõkke 1585 ning maeti Tallinna toomkirikusse. Sarkofaagist ja seinapeitaafist koosneva monumendi valmistas Madalmaade päritolu Arent Passer, kes töötas Tallinnas nii arhitekti, skulptori kui ka fortifikaatorina. Reljeef sarkofaagil kujutab väejuhi tähetundi – Narva vallutamist 1581. aastal.

Kiriku seintel on arvukalt vappepitaafe – kokku 109. Sellist sageli rikkaliku kujundusega puust vapitahvlit kanti matuserongis, hiljem aga riputati kiriku seinale.

Omal ajal oli selliseid vappe paljudes Eestimaa kirikutes, kuid suur osa neist pecksti puruks 1905. aastal ja hiljemgi. Seitsmesaja-aastane orjapõli tuli ju kuidagi välja elada. Nii on toomkiriku vapikollektsioon täna suisa unikaalne. Paljud Ackermanni töökojast pärinevad vappepitaafid demonstreerivad kvaliteetset 17. sajandi lõpu puunikerdust. Ajastule omaselt olid need sageli värvikirevad, tänase vaataja silmis vahest isegi pisut brutaaalsed. Tegelikult armastati Rootsi ajal sellisena kujundada ka altarid ja kantslid. Seda ei sallinud aga järgnevatel sajanditel levinud pietism ning nüüd said meelisvärvideks pruun ja hall.

KAARLI KIRIK

12

TALLINN

Kaarli kiriku eellugu ulatub tagasi 17. sajandisse, mil Tallinna garnisonis teenis ka arvukalt soomlasi. Viimaste, samuti nende perekonnaliikmete tarbeks ehitatigi 1670. aastal väljapoole linna kindlustusvööndit Tõnismäele puitkirik, mis sai nime tollase kuninga Karl XI järgi. Ilmselt kohe kujunes kiriku juurde ka eesti kogudus. Kirik oli kreeka risti kujulise põhiplaaniga. Nii oli parajasti moes: sellised kirikud olid ka Narvas, Ilumäel ja Reigis. Vene vägede lähenemisel Tallinnale 1710. aastal kirik põletati.

19. sajandi keskpaiku kerkis Tallinnas päevakorda uue eesti koguduse kiriku ehitamine. Eialgu kavandati see Tõnismäele, mis kuulus Toompea jurisdiktsiooni alla. Linna magistraat soovis säilitada oma patronaadiõigust ning ehitada kirikut oma territooriumile. Vastuolude tagajärjel jagunes kogudus kaheks ning üheaegselt alustati ettevalmistusi nii Jaani kui ka Kaarli kiriku ehitamiseks. Luba uue kiriku ehitamiseks saadi 1862. aastal ning veel samal aastal paigaldati omaaegsete muldkindlustuste De la Gardie reduudil nurgakivi. Kirik pühitseti 1870. aastal, kuid tornide ehitus lõpetati alles 1882. Kiriku projekteeris Eestiga tihedalt seotud Peterburi arhitekt Otto Pius Hippus (1826–1883), kelle töödest tuntuimad on Sangaste loss ja Narva Aleksandri kirik. Insenerlikud lahendused

pärinevad Rudolph von Bernhardtilt, ehitusmeistriks kutsuti suurte kogemustega Gustav Heinrich Beermann.

Tahutud paekvaadritest Kaarli kirik on kahtlemata kõige suurejoonelisem 19. sajandi sakraalehitis Eestis. Ajaloolised stiilid olid moes ning Kaarli kiriku puhul on inspiratsiooni saadud ennekõike romaani kunsti reper-tuaarist. Eriti monumentaalne on kahe torniga lääne-fassaad. Põhiplaanilt on kirik ladina risti kujuline ning lõpeb altariapsiidiga. Omapäraselt on kujundatud idaosa, kus altariruumiga külgneb kaks käärkambrit. Nende väliskujundus imiteerib keskajal levinud kooriümbriskäiku.

Interjööris on loobutud lõõviijaotusest, tänu millele tekib erakordselt monumentaalne ruumimõju. Kirikusaal on aga 20 meetri laiune. Lae kinnitamiseks projekteeris

insener Bernhardt tollal väga modernse kandekonstruksiooni: pööningul on lisaks sarikatele turvikute süsteem, mille külge on lagi riputatud. Kiriku ehitamise ajal valmistati ka lae- ja katusekonstruksiooni makett, mida võib näha Eesti Arhitektuurimuuseumis.

Kaarli kiriku uhkuseks on Johann Köleri apsiidimaal „Tulge minu juurde kõik...“, mis asendab traditsioonilist altari pilti. Raha selle jaoks hakati koguma 1873. aastal, maal aga valmis 1879. See on klassikalises freskotehnikas, kus värv kantakse värsele niiskele krohvile. Seetõttu peab kunstnik väga kiiresti töötama. Köleril kulus maalimiseks kümme pikka tööpäeva. Maalil on kahtlemata eriline koht meie kultuuriloos. Peterburis elav Köler oli hästi teada kui meie mees Peterburis – mees,

kes ajas seal rahvusliku liikumise asju. Köler kunstnikuna oli aga samahästi kui tundmatu. Kahtlemata oli Kaarli kiriku maal väga paljudele eestlastele üldse esimeseks kokkupuuteks eesti kunstniku teosega. Alles veerand sajandit hiljem hakkasid meie kunstnike teosed tasahilju eesti vaataja silmapiirile jõudma – ennekõike põllumajandusnäituste raames korraldatud kunstinäitustel.

1899. aastal maalís Sally von Kúgelgen apsiidi alalossa kolmeosalise Kristuse-teemalise kompositsiooni. Kirikus on ka üks ese, mis pärineb rootsiaegsest Kaarli kirikust – Stockholmis aastal 1696 valatud kirikukell. Vahepealsetel aegadel oli see Toomkoguduse käes hoiul. Samast aastast pärinev Kaarli kiriku väiksem kell ripub aga Vana-Kaarli (Siselinna) kalmistu värvatornis.

KEILA KIRIK

26

HARJUMAA | Keila linn

Keila kirikust paistab esmalt puude vahelt torn, mille otsas seisavad või lebavad mingisugused kujud. Alles binoklit ja fantaasiat appi võttes saab aru, et need on neli olendit, kes sümboliseerivad evangeliste. Järgnevalt kõidab tähelepanu eripärane portaal, mis kuidagi ei taha mahtuda ühegi stiilimääratluse alla. Võiks arvata, et siin on kätt proovinud mõni kohalik harastuskunstnik. Tegelikult on nii portaali kui ka torniskulptuurid loonud 1851. aastal tõeline kõrgprofessionaal – Tallinna kiviraidur Johann Gottfried Exner. Tema tahatud Tallinna toomkiriku ja Niguliste kiriku akende raidraamid on parimad, mis selles vallas meil on üldse kunagi tehtud. Samuti on tema töö meresõitja Adam Johann Krusensterni hauamonument Tallinna toomkirikus. Keilas on aga Exner proovinud ka skulptoriametit. Tulemused liigituvad naivistliku kunsti piirimaile, aga armsad on need igatahes.

Keila kirikusse sisenedes märkame, et siin pole kõik nii, nagu oleme harjunud. Tavaliselt suundub pilk esmalt altarile, kuid siin näeme kõigepealt postide või piilarite rida. Keila kirik on nimelt kahelööviline. Läbi aegade on teada, et selliselt planeeritud kogudusekirik ei ole hea lahendus, sest nii kipub kaduma protsessiooni-tee peaportaali juurest altari suunas. Jutt pole üksnes katolikuajast. Sama oluline on see tänastel riitustel:

ükskõik kas mängitakse Mendelssohni või Chopini. Miks aga Keilas on asjad pisut teistmoodi – selle mõistmiseks tuleb teha väike tagasivaade Keila kiriku kujunemisloole.

Ilmselt juba 13. sajandi viimasel veerandil on Keilasse ehitatud kivist pühakoda, mille müürid on sulandatud praeguse kiriku altariruumi. Me ei tea isegi seda, kas see oli iseseisev kabel või hoopis altariruum, millele liitus puust koguduseruum. 14. sajandil ehitati pikihoone, mis nähtavasti dominiiklaste kasinusnõuetest oli lihtne võlvimata kastehitis. Selline oli ka Kose, Lügause

ja Jõhvi algkirik. Samuti oli kirikul konsoolidele toetuv viilutorn, mis nüüdse torni sees on osaliselt säilinud tänini. See kopeerib peaaegu üksüheselt Tallinna linnamüüri väikesi sadultorne (näiteks Saunatorn!) ning võimaldas hädaolukorras kaitsta peaportaali esist.

15. sajandiks oli selline lihtne puitlaega kirik lootusetult vanamoeline ning sajandi lõpukolmandikul asusid Tallinna meistrid Peter ja Merten seda rekonstrueerima. Rikkalikku andmestikku tööde kohta pakub Keila võõrmündrite unikaalselt säilinud arveraamat aastast 1472–1553. Kirik sai uue korraliku torni, samuti lisati altariruumile polügonaalne lõpmik. Olulisim töö oli aga pikihoone võlvimine. Olemasoleva ruumi kujundamine ühelöövilisena tähendanuks riski, et võimsad võlvid

suruvad seinad lihtsalt laiali. Kolm löövi tähendanuks aga kitsaid koridore. Ilmselt seetõttu leiti hädalahendus ning pikihoone võlviti kahelööviliseks. Selliselt oli talitatud mujalgi: Harju-Ristil, Lüganusel ja Kaarmal. Siiski ei usaldanud meistrid Keila kiriku seinte tugevust ning nii rajati võlvide jaoks seinapiilaritest ja kandekaartest koosnev iseseisev kandekonstruksioon.

17. sajandil toimus kõikjal Põhja-Eestis kirikute sisustuse hoogne uuendamine. Keilas paigaldati 1632. aastal keskaegsele altarilauale Tallinna meistri Tobias Heintze valmistatud altarisein, kus renessanslik ornament on kõrvuti baroksete motiividega. 1632. aastal valmis Heintze töökojas ka kantsel ning kolm aastat hiljem võidukaare Kolgata-grupp.

PADISE KLOOSTER

27

HARJUMAA | Padise vald | Padise küla

Padise tsistertslaste kloostri varemed on Eesti ühed põnevaimad. Vahest üksnes Haapsalu linnus suudab neile konkurentsi pakkuda. Veel tuleb lisada, et tegemist on Euroopa mastaabis täieliku uunikumiga – midagi sellist mujal lihtsalt pole.

Padise eellugu on seotud hoopis Dünamünde (Daugavgrīva) kloostriiga, mis rajati Daugava suudme lähedusse 1205. aastal. Kloostriile kuulus maavaldusi

ka Põhja-Eestis ning ilmselt oli munkadel Padisel oma majanduskeskus või -mõisake, tsistertslaste keelepruugis *grangium*. Samas oli ka ürikutes 1281. aastal nimetatud kabel. Küll pole täpsemalt teada, kus see kabel asus. 1305. aastal olid tsistertslastes sunnitud müüma Dünamünde kloostri Liivi ordule ning mungakonvent kolis Padisele. Uue kloostri ehituslikku kujunemist kajastavad kirjalikud teated on ülinapid. 1317. aastal andis Taani kuningas Erik VI Menved loa ehitada Padisele kivist klooster. Jüriöö ülestõusu käigus 1343. aastal tapeti Padise 28 munku ja klooster põletati maha. Ning 1448. aastal pühitses Tallinna piiskop kloostri kiriku. See on ka kõik.

Tsistertslastel olid oma kloostrite püstitamiseks kindlad reeglid ja veelgi tugevamad ehitustraditsioonid. Padisel on püütud neid jõudumööda järgida, kuid ennekõike on mõõtu võetud hoopis Saksa ordu linnustelt. Nii meenutab klooster konvendihoonet, kus neli hoonetiiba ümbritsevad ruudukujulist sisehoovi. Sellisena on kujundatud ka Kuressaare linnus. Kõige paremini on säilinud kloostri põhjatiib, kus paikneb ka kirik. Mitmed põhjatiiva detailid osutavad

kontaktidele Tallinna meistritega. Nii leidub kloostrikiriku võlvi vööndkaartele lähedasi vorme nii Tallinna toomkirikus kui ka Pirita kloostris, väike torn kirde-nurgal on aga Toompea linnuse Pilstickeri-nimelise torni väiksem koopia. Ilmselt on põhjatiiva ehitamisele asutud millalgi 15. sajandi algul, kiriku pühitsemine 1448. aastal kajastab aga kogu hoone valmimist. Kloostri kirik paikneb peakorrusel. See on tsistertslastele ebatraditsiooniliselt ühelööviline saal, millel puudub iseseisev altariruum. Kirikus on omapärased võlvikonsoolid, mis on siia toodud mingist varasemast kloostriehitisest. Ühel konsoolil on kaks lövi, sümboliseerides hea ja kurja võitlust. Teisel on suurte silmade ja kahte lehte hargneva habemega mehe pea – see peaks olema ordu rajaja Clairvaux' Bernard ise.

Tsistertslaste kloostrikirikus peavad lisaks pealtarile olema ka kõrvalaltarid. Padise lihtsas kirikusalis polnud nende jaoks piisavalt ruumi, mistõttu kiriku alla kujundati omapäraselt lisakabel. Selline lahendus on unikaalne tsistertslaste ehitustraditsioonis – ainukene teadaolev paralleelnäide terves Euroopas oli Kärkna kloostris Tartu lähistel.

Varsti pärast kirikutiiva valmimist püstitati kloostri loodenurgale uus tõesesildade ja langevõreaga väravaehitis. Lisaks oli värava kohal kabel, mille võlvikatked on tänaseni säilinud. Kabelite püstitamine väravaehitistesse oli kaunis tavaline. Enamasti olid need pühitsetud peaingel Miikaelile, taevaste vägede ülemjuhatajale. Nii oli värav ikka kõige paremini kaitstud.

Klooster suleti Liivi sõja päevil 1559. aastal, järgnevalt resideerisid siin vaheldumisi Rootsi ja Vene väed. 22. augustil 1622 annetas kuningas Gustav II Adolf Padise Thomas von Rammile ning klooster kujundati mõisahooneks. See põles 1766. aastal. 1936. aastal alustati kunstiajaloolase Villem Raami juhendamisel kloostrivaremete väljakaevamist ja konserveerimist. See töö on vähehaaval kestnud tänapäevani.

VORMSI KIRIK

54

LÄÄNEMAA | Vormsi vald | Hullo küla

Legendi kohaselt olevat Vormsi kiriku rajanud Taani kuningas Valdemar II 1219. aastal ning vastav daatum on jäädvustatud ka kiriku läänefassaadil. See 1596. aastal kirja pandud lugu on küll kena, kuid kahjuks liigitub muinasjuttude hulka. Pole kahtlust, et 13. sajandi algul üritasid taanlased Eestimaast oma osa saada: nii korraldati 1206. aastal sõjakäik Saaremaale, mis aga lõppes edutult. 1219. aastal vallutasid Valdemar II väed Tallinna. Järgnes Tallinna lähiümbruse ristimine, mis vajas ilmselt üpris suuri ponnistusi. Vaevalt jätkus taanlastel sellises olukorras ressursi suunduda kuhugi Läänemaa ääremaadele kirikuid rajama.

Vormsi kirik on pühitsetud Norra kuningale Pühale Olavile, kes oli kahtlemata populaarseim pühak skandinaavlaste seas. Nii ei tohiks olla kahtlust, et Vormsi kiriku rajamise ajaks olid rootslased jõudnud saarele. Võimalik, et see oli toimunud juba enne 13. sajandi vallutust. Millal aga ehitati kivikirik – selle kohta puuduvad igasugused kirjalikud andmed. Ainsaks teabeallikaks on pühakoda ise. Juba põgus pilt väljast ütleb, et kirik pole valminud ühtse plaani järgi. Altariruumi läänepoolsetel nurkadel on terve rida seinapinnast eenduvaid sidekive. Siit pidi jätkuma pikihoone, kuid selle ehitamisele ei jõutud niipeagi. Ilmselt pidid vormsilased läbi keskaja leppima mingi

puust koguduseruumiga. Mis ajast aga see altariruum pärineb? Kirjandusest võib leida vägagi erinevaid dateeringuid alates 14. sajandist kuni 15. sajandi teise pooleni. Siiski on kirikus üks detail, mis kõneleb väga kindlalt oma valmimisajast. Nimelt on altaritsooni rõhutamiseks idaseinas avar nišš. Selliselt on kujundatud ka Haapsalu toomkirik, pärast 13. sajandit pole sellist võtet aga kusil kasutatud. Just selle motiivi põhjal sõandan kindlalt väita: Vormsi kiriku idaosa on püstitatud juba 13. sajandil. Nii nagu Hanilas, on ka Vormsi kiriku altariruumi lõunaseinas piiluaava ehk hagioskoop. Valguskanaliga sakramendinišš on arvatavasti lisatud 15. sajandil. Viimaste taastamistöøde käigus puhastati välja primitiivsed maalingud koorivõlvil. Eestis on need ainulaadsed. Võlvi tipust lähtub neli linti, mis lõppevad kellukasarnaste lootoslilledega. Võlvisiiludel lisanduvad veel tähemotiivid ja üksikud suured liiliaõied. Arvatavasti on maalinguga püütud osutada altariruumile kui paradisi sümbolile. Sellise kujunduse juured ulatuvad Gotlandile.

Vormsi kiriku kivist pikihoone ehitamiseni jõuti alles 1632. aastal. Ruum on kujundatud äärmiselt lihtsalt: kolm paari saledaid puuposte kannavad rõhtsat talalage. Nähtavasti on inspiratsiooni saanud Noarootsi kirikust.

Sõjajärgseil aastail oli kirik kasutamata ja maha jäetud. Pühakoja taastamise algatas 1988. aastal Eestis

loodud Eestirootslaste Kultuuri Selts, ehituse finantseerimiseks loodi Stockholmis Vormsi Kiriku Fond ning arhitekt Tõnu Parmakson koostas restaureerimisprojekti. Kirik taastati aastail 1989–1990.

Lahkudes 1944. aasta sügisel kodusaarelt Rootsi, võtsid vormsilased kaasa suure osa kiriku ajaloolisest sisustusest, sealhulgas keskaegse puuskulptuuri „Neitsi Maarja lapsevoodis” ning 1660. aastal Tallinna

meistri Elert Thiele töökojas valminud kantsli rinnatise. 1990. aastal valmistati neist Vormsi kiriku jaoks kooptad, originaalid aga deponeeriti 2006. aastal Tallinna Rootsi-Mihkli kiriku juures tegutsevasse Eestirootslaste Kirikumuseumisse. 1670. aastal valminud altarisein jäi Vormsile ning sellest on säilinud üksnes fragmendid. Praegune altarisein on taasloodud fotode järgi.

